

De definitie van werkgelegenheid
Een stukje geschiedenis
Contexten en positieve feedback

Van de redactie

Inmiddels zijn we alweer een eindje op weg in het schooljaar 2020-2021. Veel van ons zullen weer 'gewoon' fysiek lesgeven, maar een aantal zijn thuis en geven online hun lessen en een aantal zijn ook bezig met hybride lesgeven. Het is een bijzondere tijd in het klaslokaal, inclusief spatschermen, mondkapjes en headsets. Wie had dat een jaar geleden gedacht? Heeft u inmiddels een andere aanpak voor bijvoorbeeld het uitvoeren van bepaalde werkvormen, de indeling van het lokaal of de opzet van de lessen? Wij zijn heel benieuwd naar uw ervaringen. In dit nummer vindt u dan ook een oproep om uw tips rondom 'coronaproof' lesgeven te delen.

Verder in dit blad natuurlijk de gebruikelijke cartoon en de column van Doctor Fact over Ruilen over tijd'. Ook de leerlingcolumn is present. Helaas volgt Hidde dit schooljaar zijn lessen thuis omdat een gezinslid tot de risicogroep behoort. Hij vindt het daarom niet handig en lastig om zijn column voort te zetten. Wij willen hem bedanken voor het afgelopen jaar en wij hopen dat hij zijn examenjaar succesvol mag afronden. Tegelijkertijd verwelkomen we een nieuwe leerling die dit schooljaar de column voor ons gaat verzorgen: Daan. Hij zit in klas 6 van het gymnasium.

Wim van Kleef heeft een artikel geschreven over de criteria van contextrijke problemen en geeft twee voorbeelden die bruikbaar zijn in de les. Rina Schultink neemt ons mee in haar gesprek met Joke Kamstra en Anita Blonk. Zij verzorgen opleidingen in Positive Behavioural Support.

Daarnaast is er een stuk van Marcel Canoy waarin hij duidelijk maakt dat de Lump of Labour Fallacy nog altijd actueel is. Ook nodigen Henny van Dongen en Jacqueline Haarsma u uit om mee te denken over het donut model.

Verder neemt Lenie Kneppers ons mee in het verleden, namelijk naar het ontstaan van de vakinhoud van het vak economie op havo en vwo. Zij beschrijft de ervaringen die ze had met Herman Hartkamp en Arnold Heertje.

Veel plezier bij het lezen van deze Factor D. Reacties zijn zeker welkom op redactiefactord@soeo.nl.

José Haasakker

Inhoud

- 1 Column: Terug naar school
Daan
- 2 21st Economics nodigt je uit
Henny van Dongen en Jacqueline Haarsma
- 4 Positief waarderen is het nieuwe normaal
Rina Schultink
- 8 Cartoon
Olivier
- 9 Wat maakt een context een geschikte context?
Wim van Kleef
- 13 Column: Ruilen over de tijd
Doctor Fact
- 14 Lump of Labour Fallacy
Marcel Canoy
- 15 Heertje en de LWEO
Lenie Kneppers

De foto's zijn gemaakt in de herfst van 2019 op de Biennale van Venetië.

Terug naar school

Daan

Beste lezers, hier ben ik met mijn eerste leerlingcolumn voor dit blad. Mijn naam is Daan en ik zit op het gymnasium. Ik ben 16 jaar en volg het vak economie in de zesde klas. Over het algemeen gaat economie mij best wel gemakkelijk af. Ik heb het vak in de vijfde klas afgesloten met een 8 gemiddeld. Welke studie ik volgend jaar wil gaan doen weet ik nog niet: ik twijfel tussen geneeskunde, biomedische wetenschappen en econometrie. In deze column ga ik het hebben over mijn profielwerkstuk, hoe het is om weer fysieke lessen te hebben en mijn komende schoolexamens.

Vorig jaar hebben een vriend en ik besloten ons profielwerkstuk te doen over Vanderlande. Dit is een groot bedrijf in Nederland dat zich gespecialiseerd heeft in het ontwerpen en maken van bagagesystemen op vliegvelden. Wij zijn daar uitgenodigd om een week mee te lopen en een opdracht te maken. De hoofdvraag van deze opdracht is: 'Hoe ontwerp je een zo'n goedkoop mogelijk vliegveldsysteem?' Bij deze opdracht zijn natuurlijk veel economische vragen die beantwoord gaan worden zoals: wat de beste verhouding tussen kapitaal en arbeid is en welke bezuinigingen je kan doen als er een economische crisis uitbreekt. Ik heb deze 'meeloopweek' nog niet gedaan maar ik ben benieuwd naar wat ik daar ga leren en hoe het is om in het bedrijfsleven te werken.

Genoeg over mijn profielwerkstuk. Laten we het hebben over hoe het is om in deze tijden weer op school te zijn. Persoonlijk ben ik er nog niet helemaal aan gewend. Een half jaar geleden mocht je niet eens met vrienden en familie bij elkaar zijn en sinds het nieuwe schooljaar weer begonnen is loopt iedereen weer door de gangen alsof er niks aan de hand is. Tijdens de economielessen is er niet super veel veranderd. Het is natuurlijk niet fijn dat je docent(e) niet even mee kan kijken als je wat fout hebt gedaan, maar qua klassikale

uitleg vind ik het goed gaan. Het vorige schooljaar hebben wij online les gehad. Tijdens deze periode leerde je jezelf goed kennen. Het leverde onder andere kennis op over welke vakken je wel en niet leuk vindt, omdat je veel zelfstandig moest werken. Als je bijvoorbeeld voor natuurkunde niks hebt gedaan en het niet bijgehouden hebt, is dit naar mijn mening omdat je het vak niet leuk vindt. Bij economie heb ik geen achterstand opgelopen, in tegenstelling tot veel andere vakken waar wij nu nog heel veel moeten inhalen. Al met al blijven fysieke lessen veel leuker en leerzamer.

Over een paar weken beginnen onze eerste schoolexamens weer. Een onderdeel van het schoolexamen economie is het consumenten- en producentensurplus. Dit onderwerp heeft naar mijn mening twee kanten: een gemakkelijke en een lastige kant. Ik heb het profiel N&T, ik ben dus een bèta. Het rekengedeelte met getallen gaat mij goed af, in tegenstelling tot het grafische deel waarbij waar je veel moet tekenen en arceren. Als ik stap voor stap nadenk kom ik er uiteindelijk wel uit, maar het kost wel veel moeite en tijd. Een ander onderdeel van het schoolexamen is vraag en aanbod met bijvoorbeeld het verschuiven van de vraaglijnen en het marktevenwicht. Ik denk niet dat dit een van de lastigste onderwerpen is. Het schoolexamen gaat ook over de verschillende marktvormen, wat vooral veel leerwerk is. Ook zullen berekeningen zoals $MO = MK$ aan bod komen, wat mijn lievelingsonderwerp en sterke punt is. Ik denk dat ik over een paar weken goed voorbereid ben en zonder al te veel stress de schoolexamenweek in kan gaan.

Poeh, wat is die zomervakantie weer voorbijgevlogen en wat vind ik het fijn dat we weer gewoon normaal naar school kunnen gaan zonder afstand te houden en de pijlen op de grond te volgen. Ik hoop dat jullie ook leuke vakantie hebben gehad en lekker uitgerust zijn om weer, op anderhalve meter afstand, vol gas te geven!

Daan is een leerling in 6 gymnasium

21st Economics nodigt je uit

Henny van Dongen en Jacqueline Haarsma

We zijn inmiddels al een tijdje in de 21e eeuw en we kunnen best stellen dat er maatschappelijk veel beweging is. Denk bijvoorbeeld aan climate strikes, financiële crisis, black lives matter, handelsoorlogen, occupy Wall Street, extinction rebellion, pandemie, politieke polarisatie en fake news. Jongeren, bevolkingsgroepen, regeringen en organisaties komen luidkeels voor hun belangen op, omdat zij vrezen dat deze zonder protest zullen worden genegeerd. Meestal zijn het onderwerpen die je economieel interessanter kunnen maken.

Vaak komt het gesprek op het bepalen van een standpunt. Dat is een belangrijke vaardigheid voor jonge mensen die binnen afzienbare tijd een standpunt zullen moeten innemen bij verkiezingen. Waarop baseren zij hun mening? Bieden de behandelde onderwerpen in de economie voldoende houvast om de complexe werkelijkheid te verklaren? Dit vergt van de leerling een gedegen begrip van de veronderstellingen bij bepaalde theorieën. 'Ceteris paribus' of 'volledige informatie' kom je in realiteit nergens tegen.

In wat voor soort maatschappij willen we leven en welke economische doelen willen wij nastreven? Wat geven we leerlingen vanuit de economie mee aan bagage voor het maken van dit soort afwegingen? Is economische groei het ultieme doel? Leidt het ingrijpen van de overheid tot welvaartsverlies?

Henny van Dongen en Jacqueline Haarsma zijn beide economiedocenten met een internationale achtergrond. Hun website is www.21steconomics.org.

Kunnen betrokken partijen met elkaar onderhandelen om tot een gezonde uitkomst te komen bij een situatie met externe effecten? Zorgt de verlaging van de rente voor een toename in de werkgelegenheid? En wanneer bevinden we ons eigenlijk in een evenwichtssituatie? Hoe houdt de leerling het overzicht over wat belangrijk is in de economie? Dit vraagt om een overkoepelend raamwerk.

Donut model

Het donut model (Kate Raworth, 2017) biedt zo'n nieuw raamwerk voor onze economische beslissingen. We streven naar een situatie waarin wordt voldaan aan de basisbehoeften en mensenrechten voor iedereen (binnengrens donut), rekening houdend met de grenzen van de aarde (buitengrens donut). Voor een levensvatbare toekomst op niet al te lange termijn is het noodzakelijk dat wij ons binnen deze beide grenzen bewegen.

De donut biedt volgens ons aan leerlingen een aantrekkelijk toekomstperspectief. Wij hebben ons daarom tot doel gesteld om een 21st Economics-curriculum te schrijven geheel vanuit het gezichtspunt van de donut. De eerste aanzet tot dit ontwikkelproces lees je terug op www.21steconomics.org. Wij willen graag dat leerlingen bij elk economisch vraagstuk de donut, met haar binnen- en buitenring, centraal stellen.

We zijn benieuwd hoe andere docenten naar dit onderwerp kijken. Daarom organiseren wij een aantal workshops, waarin we met het donut model als uitgangspunt, meer in detail willen ingaan op een aantal vragen en onderwerpen en hoe we die in de les zouden kunnen behandelen. Welke onderwerpen horen daar volgens jou in thuis en hoe bespreek je die in de les? Graag nodigen wij jullie hiervoor uit. Op onze website vind je een aantal suggesties. Natuurlijk staan wij ook open voor de onderwerpen die jullie aandragen.

Ben je geïnteresseerd om met ons samen na te denken over een economie curriculum gebaseerd op het donut model? Schrijf je in voor één van de volgende online sessies of neem contact met ons op om een ander tijdstip af te spreken (info@21steconomics.org):

Maandag 9 november 2020
19.00 tot 21:00 uur

Zaterdag 12 december 2020
14.00 tot 16.00 uur

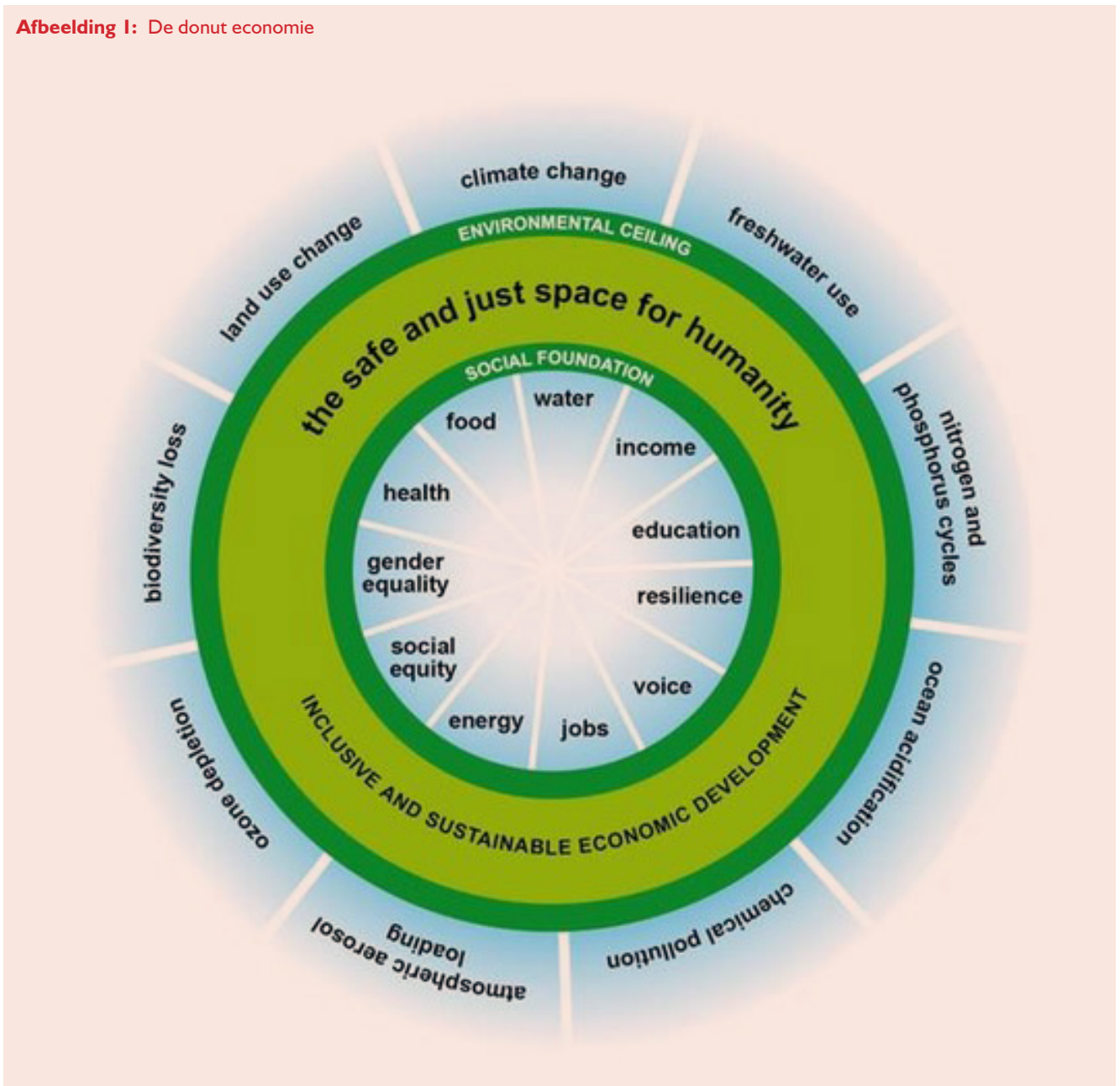
Vrijdag 5 februari 2021
10.00 tot 12:00 uur

Maandag 8 maart 2021
19.00 tot 21:00 uur

Zaterdag 10 april 2021
14.00 tot 16.00 uur

Het 21st Economics Team bestaat uit Henny van Dongen (henny@21steconomics.org) en Jacqueline Haarsma (jacqueline@21steconomics.org). Wij zijn beide economie docenten met een internationale achtergrond. Daarom is de website in het Engels. Wij zijn naast het Nederlandse curriculum ook bekend met het curriculum van IB en A-level EdExcel Economics in Groot-Brittannië. ■

Afbeelding 1: De donut economie

Oproep: 'Coronaproof' lesgeven

Hoe pak jij je lessen aan in deze tijd? Bij volledig fysiek lesgeven hoe doe je dan je activerende opdrachten en experimenten lettende op de 1,5 meter afstand? Wat is er anders in je klas ten opzichte van de periode voor corona? Geef je hybride les of ook vaak online? Hoe pak je dat dan aan? Houd je meer vast aan de methode of doe je juist veel andere opdrachten? Hoe zorg je dan voor interactie en samenwerking? Kortom, heb jij ervaring en wil je die graag met anderen delen? Dit hoeft geen lang verhaal te zijn maar misschien heb je gewoon een korte tip of een leuke opdracht. Hopelijk kunnen we elkaar zo een beetje verder helpen. Reacties zijn welkom op redactiefactord@soeo.nl.

Positief waarderen is het nieuwe normaal

Rina Schultink

Enkele maanden geleden ben ik samen met collega's gestart met een interne opleiding: Positive Behavior Support (PBS). We leren de theoretische basis van PBS toe te passen in de eigen praktijk als ook te vertalen naar de toekomstige praktijk van onze studenten op het VO en in het MBO. We werken vanuit 'moeilijke onderwijsituaties' die we als casus inbrengen, ontwerpen daarbij een interventie op preventief niveau en voeren deze uit. Wat houdt PBS in, hoe werkt het en hoe werkt het voor jou als docent met je leerlingen? Daarover ben ik met opleiders Joke Kamstra en Anita Blonk in gesprek gegaan. Zij zijn beiden werkzaam op Windesheim en verzorgen vanuit het expertisecentrum PBS-opleidingen, onderzoeken en ondersteunen schooltrajecten, meestal in netwerkverband. Wat begon als een interview met (je kent het wel) 'overhoorvragen', werd al spoedig een ontspannen en 'echt gesprek' en we wisselden ideeën en visies uit. Naar aanleiding van dit gesprek is dit artikel tot stand gekomen. Joke en Anita, nogmaals hartelijk dank voor jullie tijd en inspiratie!

...**E**inde van de les. De klas was onrustig, deed niet fijn mee. Ik bleef maar corrigeren. De lesstof ging niet eens over hele lastige onderwerpen: consumptie, omzet, verkoopprijs, winst. Ik probeerde de aandacht nog te vatten door het te hebben over u itgaan, mode, smartphones. Geen effect. Ze leken wel totaal ergens anders te zijn met hun gedachten. Het ene moment vooral dromerig voor zich uit starend, het andere moment rumoerig en met elkaar aan het kletsen. Morgen heb ik ze weer. Hoe ga ik dat nu aanpakken? Wat als ze dan weer zo zijn, zo ver weg in hun aanwezigheid. Hoe bereik ik ze wel? Wat doe ik verkeerd? Ik had alles

hartstikke goed voorbereid. Ik hoor mijn collega's nooit klagen over deze klas. Zucht, waar doe ik dit allemaal voor?'

Hierboven beschrijf ik een lesmoment van een tweedejaars studente van de lerarenopleiding. Ik noem de studente Tara. Tara loopt stage op het vmbo. Ze gaf die middag les aan de derde klas. Een fysiek lesmoment. Uit de tijd voor corona. BC, heet dat tegenwoordig, before corona... Ik zat achterin de klas en observeerde de interactie tussen Tara en de klas. Na afloop spraken Tara en ik de les door. Wat had zij zien gebeuren in de klas? En wat had ik haar zien doen? Wat had zij als storend gedrag ervaren? En hoe kwam dat gedrag op mij over? Het gesprek verliep moeizaam, ze was nog te zeer ontdaan door de situatie. Tara vertelde over hoe ze al van jongs af aan de droom had om leraar te zijn. Voor de klas te staan. 'En echt contact te hebben met de leerlingen. Betekenisvol te zijn voor ze. Ze iets meegeven voor later. Met ze in gesprek te zijn over hun leven en de lesstof boeiend voor ze maken.'

Daarop spraken we door. Het werd een mooi gesprek. Met een vleugje economie: over de waarde van iets wat werkt. Of juist niet. Tara vertelde verder over haar vroegere docenten. En hoe ze sommigen bewonderde om wie ze waren in de klas, die 'zo echt' over kwamen en bij wie zij zich gezien voelde. Vanaf dat moment wist ze zeker: dit beroep past bij mij. En na haar havo schreef ze zich in voor de lerarenopleiding.

Tara toonde me haar eigen belangrijke les die ze met haar derde klas had geleerd. Dat in jezelf de echte waarde zit. Jij bent het, die in het bewuste moment in de spiegel durft te kijken en op dat waardevolle moment ziet in de ander, wat je zelf bent. Daar waar je je op je gemak voelt, waar je dat zelf bent. En het is het besef van juist die waardevolle momenten, die je de zingeving en motivatie geven voor wat je doet. Zijn als jezelf en daarmee zijn als jij als docent. Het is een win-win situatie: je komt er altijd beter uit als je dat doet waar je in gelooft en daar waar je je kracht en talent inzet. Om in termen te spreken van Tara's les: dat verkoopt pas goed!

'Ja hallo, zo kan dat zweverige gedoe wel weer!', zegt een van mijn kinderen. Ik schrik op en struikel bijna over mijn (heksen)bezem. Echt waar, ik heb er eentje. Hij staat normaal gesproken in de hoek van mijn schuurtje. Nog van de vorige bewoonster, 97 jaar inmiddels. Hoe dan ook, voor mijn kinderen hoeft deze bewustzijnskrachtpraat niet. Ik glimlach naar ze. Maar straks gaan we wel lekker uit eten. Met z'n allen. Dat hadden ze wel verdiend, vond ik. Na een eerste week school met nieuwe boeken, nieuwe docenten, nieuwe regels, nieuwe roosters en in geval van mijn jongste ook nieuwe klasgenoten. Ze vonden het een prima idee. De stemming sloeg gelijk om van gemopper over 'saai school' naar de keuze tussen zoete of pittige spareribs.

Rina Schultink is werkzaam op Hogeschool Windesheim, waar zij lesgeeft aan de tweedegraads lerarenopleiding economie. ICT-innovaties en digitale didactiek vormen hierbij de rode draad. Daarnaast is zij lid van De Vrolijke Economen en redactielid van Factor D.

Zie daar een mooi resultaat van een positieve benadering. Recht voor mijn neus (naast de bezem op de grond...), hoorbaar, zichtbaar. En er kwam geen toverspreuk aan te pas.

Preventief en positief werken vanuit PBS

Iedere docent heeft het wel eens meegemaakt. Die wereld van verschil in gedrag door een compliment. 'Wat fijn dat je je tafel netjes achter laat', 'Deze keer al je spullen bij je, dat waardeer ik zeer', 'Wat doe je vandaag actief mee met de les, dat vind ik fijn!'. Ogen die beginnen te glimmen. Een voorzichtige glimlach die snel breeduit wordt. Onderzoeken ondersteunen dit: het zelfvertrouwen en de schoolresultaten van leerlingen nemen toe door complimenten op gedrag. Wat zou er gebeuren als je iedere dag complimenten gaf en ontving? Dat je met elkaar bent in een omgeving waar je leert vanuit de norm dat je elkaar waardeert voor wie je bent en wat

je doet? In vertrouwen samenwerkt, ook al ben je niet hetzelfde en pak je dingen net even anders aan? Elkaar helpt met hoe het wel *kan* en niet naar hoe het vooral niet *moet*? Iedereen meedoet en bijdraagt? En dat dat dan ook echt werkt én voor langere tijd? Komt vervelend gedrag dan nog eigenlijk voor? PBS is zo'n schoolbrede aanpak die zich richt op het versterken van gewenst gedrag en het voorkomen van probleemgedrag.

Wat is PBS? Op schoolbreed niveau spreek je over SWPBS. Dat staat voor Schoolwide Positive Behavior Support. Kortgezegd richt het zich op het creëren van een omgeving die het leren bevordert en gedragsproblemen voorkomt. Hierbij wordt bovendien actief samengewerkt met de ouders. Het is gebaseerd op de principes van duidelijke en concrete gedragsverwachtingen en elkaar positief waarderen. De principes van PBS kun je op alle plekken toepassen

waar mensen bij elkaar komen. Je hoeft dus niet gelijk op schoolbreed niveau te starten. Het is maar wat je met elkaar afspreekt of gewoon wie ermee starten: een docent met zijn of haar klas, een klein groepje docenten, een vaksectie, een afdeling, et cetera. Behalve op scholen kan het ook op andere plekken worden gedaan. Er zijn voorbeelden te vinden van de PBS-aanpak in sportclubs, revalidatiecentra, gevangenissen en ook gewoon thuis. Succes met de aanpak van PBS bereik je als je alle vijf de pijlers ervan als geheel toepast. De pijlers zijn:

1. Schoolbreed werken. Gedeelde waarden bepalen en uitdragen als fundament.
2. Vanuit preventie werken. Preventie bijvoorbeeld door aankleding of aanpassingen in het interieur.
3. Positieve insteek en heldere verwachtingen op gedrag hebben. Gewenst gedrag aanleren, oefenen en waarderen.

4. Systematisch data verzamelen om beslissingen te nemen over wat je gaat doen en veranderingen te kunnen volgen.
5. Samenwerken met alle betrokkenen (ouders, zorg, et cetera).

Met de pijlers 2 tot en met 4 wordt steeds de zogenaamde PBS-cyclus doorlopen. Voor iedere 'moeilijke onderwijssituatie' (MOS) doorloop je de cyclus opnieuw.

PBS is geen methode

Onderzoek in de Verenigde Staten en Noorwegen heeft aangetoond dat SWPBS positieve effecten heeft op de leerprestaties en het welbevinden van leerlingen en docenten. PBS is geen implementatieplan dat verloopt volgens een vastgelegd protocol. De kracht ervan zit niet in de afzonderlijke pijlers, maar in toepassing als samenhangend geheel. Alle gedragsinterventies, schoolinitiatieven en methoden die met gedrag te maken hebben én die goed werken, worden vastgelegd en ingezet. En dat wat niet goed werkt, wordt in overleg met alle betrokkenen besproken en aangepast. Het is dus meer een op maat gemaakte aanpak, dan dat er sprake is van een vastomlijnde werkwijze. Bovendien

docent bij wilt zien gebeuren. Om vervolgens in deze waarde dichtbij jezelf als docent te blijven en na te gaan welke goede voorbeelden jij zelf kent en die jou geïnspireerd hebben. Van daaruit bepaal je met welk idee jij gaat starten met je klas en met welke intentie voor je vak. De docenten leren de leerlingen dit gewenste gedrag actief aan. Gedrag wat gewenst is wordt systematisch gewaardeerd en beloond. Gedrag dat niet gewenst is, krijgt minimale aandacht. Bij ernstiger ongewenst gedrag volgt een consequentie en hierbij is voor zowel leerlingen als docenten duidelijk hoe die consequentie eruitziet. Verder is belangrijk dat er gegevens over het gedrag van de leerlingen verzameld worden. Gegevens maken het mogelijk voor degenen die werken met PBS, om gedragsproblemen al in een vroeg stadium te signaleren, te analyseren en hierop adequaat te reageren met een interventie. Ook de ouders worden op een positieve manier betrokken bij het onderwijs van hun kind. Dat kan op verschillende manieren, meestal gebeurt dit op ouderavonden. Ouders krijgen informatie over de waarden die hun kind op school leert. En over hoe ze het gewenste gedrag thuis bij hun kind positief kunnen stimuleren.

eenvoudige vorm van positief waarderen, geven Joke en Anita een voorbeeld uit hun praktijk. Ze gaven een informatiebijeenkomst over PBS en aan het einde van de bijeenkomst besloot een docente spontaan met PBS te starten. Ze zei: 'Gewoon om te zien wat er gebeurt als ik ermee start'. Ze bedacht om iedere dag een leerling een complimentenbriefje mee naar huis te geven en ze deed ook zo'n briefje in het postvakje van een collega. Ze gebruikte niks speciaals, gewoon een basic format en er stond dan iets op zoals (ingevuld naar de situatie): 'Beste ..., Ik zie dat jij ... Ik vind dat heel waardevol, omdat ... Dank je wel. Vriendelijke groeten, je docent ...'. Wat er vervolgens gebeurde verblufte haar totaal. Ze ontving zoveel positieve reacties. De leerlingen glunderden, de ouders kwamen vertellen hoe blij verrast ze waren, collega's uitten hun dankbaarheid.

Als snel volgden meer collega's in deze aanpak. De school besloot een PBS-traject te starten en kwamen zo bij Joke en Anita terecht. Met elkaar bepaalden ze hoe ze het goed zouden hebben met elkaar en wat daarvoor nodig zou zijn. En wat bij iedereen past en ook bij de leerlingen. Dat niet iedereen daarin hetzelfde is, is geen issue. Namelijk, aan gedeelde waarden kan iedereen op zijn of haar manier iets bijdragen. Dat werd ook ervaren op ze ook de school van deze docente. Zo waren er collega's die heel creatief aan de slag gingen met tekenen en schilderen van de gedragsregels op de muren van hun klaslokaal. Anderen maakten een soort systeem met kaartjes en punten en bepaalden daarbij beloningen voor de leerlingen bij een x-aantal punten. Weer anderen hadden niets met 'kaartjes wapperen' en observeerden liever op afstand om vervolgens een eigen (positieve) manier te gebruiken om bij te sturen. Wat er ook gedaan wordt, het gaat op grond van de principes van PBS niet om wat een ander vindt waarin jij beter zou moeten worden. Wat belangrijker is, is dat je elkaar aanmoedigt om vooral te benutten waar je zelf juist goed in bent.

Complimenteren kun je leren

Iedere verandering vraagt de nodige moed. Moed met een 'd' en niet met een 't'. PBS gaat niet over 'moeten', het gaat over dat wat we lastig vinden om in onze dagelijkse praktijk te doen, omdat het niet van nature in

” Postive Behavior stimuleren aan de hand van 5 pijlers

wordt er regelmatig geëvalueerd en in samenspraak met alle betrokkenen bijgesteld.

PBS begint bij het gezamenlijk formuleren van waarden die de school, vaksecties, docent(en) belangrijk vinden. In de praktijk blijkt dat scholen vaak met vijf of meer waarden beginnen. Vaak blijven er na een aantal maanden een of twee waarden over die de kern vormen. En daarover ga je met elkaar in gesprek. Over wat het precies is, wat het waardevol maakt. En welk leerlinggedrag je daar als

Door hierin als school en docent met ouders samen te werken, boek je sneller succes. Bovendien, ouders waarderen het enorm dat de school ze betreft bij vraagstukken rondom hun kind. De thema's die scholen gebruiken spreken hen namelijk ook aan. Bijvoorbeeld als de leerling regelmatig zijn schoolspullen vergeet, kan het zijn dat zijn kamer thuis ook een aardige puinhoop is.

Positief belonen loont

Om aan te geven hoe indrukwekkend het effect kan zijn van een relatief

onze cultuur zit. Laten we eerlijk zijn, we zijn het helemaal niet gewend om een ander hardop te vertellen hoezeer we diegene waarderen voor wie hij of zij is en wat hij of zij voor een ander betekent. Dat wel doen vraagt

moet lukken. 'Laat docenten vooral zichzelf de tijd en vriendelijkheid gunnen om te wennen. Geef verandering een kans. Op die manier wordt het makkelijker om deze aanpak in te vlechten in de didactiek'. Ga

” Preventief en positief

om oefenen en het 'je eigen maken'. Daarom zijn de principes van PBS bijna een levensstijl te noemen. Een persoonlijke zoektocht om echt naar jezelf te kijken of dat wat je doet bij je past. En bij je leerlingen. Met PBS leer je en ervaar je hoe je je eigen gedrag als docent kunt inzetten om bij de leerlingen het gewenste gedrag te krijgen. En een omgeving te creëren waarin je het goed met elkaar hebt. Gaandeweg groei je met elkaar in het besef, de bereidheid en het vertrouwen om vraagstukken over positieve waardering en gedragsverwachtingen op tafel te leggen en er met elkaar beter van te worden.

Joke en Anita raden aan om het voor jezelf eens een kans te geven: geen groots project, gewoon met je eigen klas of met enkele leerlingen. Uitproberen en kijken wat er gebeurt. Neem het voorbeeld van de complimentenbrief. Begin eens met drie leerlingen in je klas. Zeg wat je ze ziet doen. Wat je waardevol erkent en waardeert. 'Fijn dat je attent bent en ziet dat ik je wat ga vragen'. Zie ze en sluit aan op de juiste manier en vraag je daarbij af: wat ik doe, past dat bij dit kind? Onderzoek dit ook voor jezelf: wat past bij mij? Hoe belangrijk vind ik zelf constructieve feedback? Belangrijk bij dit alles is dat je jezelf de tijd geeft om te oefenen en steeds te letten op positief gedrag. Volgens Joke en Anita wordt het voor docenten die hiermee starten en iedere dag oefenen pas na ruim een week gemakkelijker om op positief gedrag te letten, deze te erkennen én te waarderen. Ze adviseren om dus niet al te streng naar jezelf te zijn en te eisen dat het meteen allemaal

vervolgens in je klas meten wat je ziet of hoort (door te turven bijvoorbeeld). En wat wil je vervolgens anders? Spreek dat af en ga dat met elkaar doen. Meet opnieuw wat je ziet of hoort. Wat valt je op? Vraagt dat om aanpassing? Welke? En de cyclus begint opnieuw... Anita vult aan: 'We hebben ervaringen nodig om te kunnen zien of het de positieve kant op gaat. En dat zal de nodige zelfdiscipline vragen, vooral omdat we gewend zijn om ons meestal bezig te houden met die zaken die ons irriteren en minder met de dingen die we echt belangrijk vinden'. Het gaat er dus om dat je niet alleen je leerlingen, maar ook jezelf als docent de kans geeft om te leren. En geef jezelf daarin ook een herkansing als het een keer niet lukt.

Ik ga Tara en mijn andere studenten de tip geven om eens rustig te landen in hun klas. Observeren wat er gebeurt en wat dat met je doet. En wat je afsprekt wat je met elkaar anders wilt zien gebeuren. Het nieuwe gedrag inoefenen en positief waarderen. In elk geval niet gelijk doorvliegen naar dat waarvan je denkt dat moet omdat het zo gewoon is en iedereen het al jaren zo doet. En nee, voor dat landen kun je die bezemsteel gerust laten staan! ■

Wil je naar aanleiding van dit artikel meer weten over hoe je met PBS in je eigen onderwijspraktijk aan de slag kunt, neem dan contact op met Joke Kamstra (j.kamstra@windesheim.nl) of Anita Blonk (a.blonk@windesheim.nl).

Cartoon

Wat maakt een context een geschikte context?

Wim van Kleef

In het economieonderwijs van tegenwoordig zijn contexten zo langzamerhand een ingeburgerd verschijnsel. Ze komen in de schoolboeken voor en ze worden door docenten ingebracht om economische kennis te verhelderen en te verlevendigen. Contexten worden ook ingezet omdat economische kennis toegepast moet (kunnen) worden. Economische kennis aangeleerd tegen de achtergrond van een specifieke context, moet ook ingezet kunnen worden als zich een tweede context en een derde vergelijkbare context aandient. Leerlingen moeten in staat zijn te transfereren. Economische kennis moet niet slechts worden gememoriseerd, maar moet ook in de praktijk kunnen worden benut. De gedachte is dat wanneer een leerling niet in staat economische kennis aan te wenden om de wereld om hem heen te begrijpen, hij dan weinig aan die kennis heeft.

Wat een context is, is zo langzamerhand wel duidelijk, maar de vraag wat een goede of geschikte of uitdagende context is, is nog niet zo duidelijk. De ene context spreekt meer tot de verbeelding dan de andere. Kortom, aan welke criteria zou een context moeten voldoen om leerlingen uitgedaagd te krijgen? Om een antwoord op die vraag te geven, is het zinvol twee contexten te beschrijven en naar de kenmerken van die contexten te kijken.

Een contextrijk probleem

In het verlengde van een context ligt het contextrijke probleem. Waar een context doorgaans helpt lesstof te verhelderen en te verlevendigen, gaat het bij een contextrijk probleem in essentie om een vraagstuk, waarbij een oplossing gevonden moet worden. Volgens het katern contextrijk economieonderwijs

(www.expertisecentrumeconomie.nl) kan een contextrijk probleem als volgt worden gedefinieerd:

Contextrijke problemen zijn korte realistische scenario's, situaties, waarbij leerlingen zich iets voor kunnen stellen en die leerlingen motiveren om het probleem aan te pakken. Het probleem bestaat uit een kort verhaal, dat meestal begint met 'jij', waarin de leerling zich kan herkennen. Contextrijke problemen zijn complexer dan traditionele problemen uit de meeste methoden. Het zijn problemen uit de werkelijkheid, vaak met een overvloed aan informatie of het eist van leerlingen dat ze veel belangrijke achtergrondinformatie moeten oproepen of inwinnen. Onder een context wordt dus een voor leerlingen herkenbare situatie uit de werkelijkheid verstaan zoals problemen van alledag, actuele

zaken en wereldproblemen. Het woord probleem moet hier worden verstaan als een situatie waar vragen over gesteld kunnen worden. Het gaat dus niet altijd om 'problematische' situaties.

Of de genoemde kenmerken van een contextrijk probleem - herkenbaarheid, actualiteit en dergelijke - voldoende zijn om leerlingen te motiveren of uit te dagen om oplossingen te bedenken, is de vraag.

In dit artikel worden twee contexten of - zo men wil - contextrijke problemen opgevoerd, die voldoen aan de hierboven genoemde criteria en die in mijn lessen motiverend hebben gewerkt. Ook hier geldt dat er niet zo zeer sprake is van problematische situaties, maar dat zich wel problemen kunnen gaan voordoen, die om een oplossing vragen. Om tot verklaringen en oplossingsrichtingen te

” Actuele en herkenbare contextrijke problemen

komen, zijn bij deze specifieke contexten enkele begrippen uit de vaktaal bijzonder bruikbaar: averechtse selectie en moreel wangedrag. Twee begrippen die binnen het concept 'Risico en informatie' centraal staan.

Context I: Verzekering tegen verkeersboetes

De eerste context of situatie waarover vragen worden gesteld, betreft een verzekering die de kosten dekt wanneer een automobilist een verkeersboete - voor een snelheids- of parkeerovertrading - heeft opgelopen. We kunnen hier spreken over een verzekering, omdat er is sprake is van risico, van premiebetaling en van een

Wim van Kleef is economiedocent aan het Hervormd Lyceum Zuid in Amsterdam, vakdidacticus economie aan het Instituut voor de Lerarenopleiding van de Universiteit van Amsterdam en redactielid van Factor D.

Kader 1: Context verzekeren tegen verkeersboetes

'Verzekering' voor te hard rijden

Snelheidsmaniakken kunnen zich tegenwoordig indekken tegen bekeuringen voor te hard rijden.

Het Zweedse bedrijf Bisso (Buy Indemnity Speed Security Online) biedt sinds kort in Nederland 'economische bescherming' voor snelheidsbekeuringen en parkeerboetes. Dat meldde het Assurantie Magazine, vakblad voor de verzekeringsbranche.

Voor € 30 per jaar kunnen automobilisten de verzekering afsluiten. Het bedrijf vergoedt vervolgens per jaar maximaal twee snelheidsboetes van bij elkaar € 350 en/of een onbekend aantal parkeerbekeuringen. Het eigen risico voor de automobilisten is 15 procent bij de snelheidsovertredingen en 50 procent bij parkeerboetes. Bisso noemt de dienst overigens geen verzekering.

De snelheidsverzekering is in Scandinavië al enige tijd verkrijgbaar. Het bedrijf zegt automobilisten niet te willen aanzetten snelheidsregels te overtreden. 'Het is bedoeld om diegene die toch de pech heeft en niet met opzet te hard rijdt, economisch te ondersteunen', aldus Bisso.

Minister Donner (justitie) vindt het initiatief onwenselijk. 'Een verzekering tegen boetes is in strijd met de wet. Maar dit is een soort omslagstelsel, waar we formeel niet veel tegen kunnen doen. Wij kunnen er dan vrijwel niet achter komen wie de boete betaalt of welke afspraken iemand daarover maakt. Zulke afspraken zijn ook niet in strijd met de wet.'

Het Verbond van Verzekeraars keurt de noviteit af. 'Dit mag geen verzekering heten', aldus een woordvoerder. 'Het druist in tegen de wet, de openbare orde en de goede zeden. Je overtreedt de wet als je te hard rijdt, of dat nu per ongeluk of met opzet is.'

uitkering wanneer de verzekerde boetes oploopt (zie kader 1).

De context is niet alleen geschikt omdat het over iets actueels gaat en herkenbaar is, maar ook omdat de vraag opgeworpen wordt of een verzekeringsmaatschappij niet de verkeerde producten aan het ontwikkelen is. De context roept zelfs een zekere *verontwaardiging* op. Leerlingen vroegen zich hardop af of dit wel de bedoeling is van het verzekeren van risico's en of een verzekeringsmaatschappij zich wel bezig moet houden met dit soort risico's. De context krijgt aldus een *ethische dimensie*. Uit de reactie van Minister Donner blijkt dat leerlingen niet de enige zijn die zich storen aan dit verzekeringsproduct. Kortom, verontwaardiging oproepen en een ethisch sausje toevoegen aan een context (rijk probleem), helpt om leerlingen uit te dagen en te activeren.

De taak (1)

Welke taak kan er verbonden worden aan deze context? Aan

leerlingen kan bijvoorbeeld worden gevraagd een sterkte-zwakteanalyse van het product te maken en daaraan de vraag te koppelen of de verzekeringsmaatschappij dit product moet introduceren. Een op te lossen kwestie is of leerlingen voordat zij aan deze taak beginnen,

eerst de begrippen *averechtse selectie* en *moreel wangedrag* aangeleerd moeten krijgen. Dat is lang niet altijd noodzakelijk, maar in dit geval lijkt het verstandig dit wel te doen. Kennis van deze begrippen helpt leerlingen namelijk om het vraagstuk beter te kunnen analyseren en beoordelen. Zie

kader 2 voor een voorbeelduitwerking van deze taak.

Context 2: De Wegenwacht

Een tweede context brengt ons bij de Wegenwacht, een dienst van de ANWB. De Wegenwacht is te beschouwen als een verzekeringsproduct. Er is risico, er is een verzekeraar (Wegenwacht/ANWB), er zijn verzekerden (aangesloten automobilisten), er wordt premie afgedragen en er wordt uitgekeerd. De uitkering is overigens geen uitkering in geld, maar in natura. Ook bij deze context spelen de begrippen *averechtse selectie* en *moreel wangedrag* een belangrijk rol. De begrippen moeten bij leerlingen bekend zijn om de taak te kunnen uitvoeren. Bij een dienst als die van de Wegenwacht treedt *averechtse selectie* op en als gevolg daarvan *premiestijging*. Wanneer eenmaal een contract met de Wegenwacht is afgesloten, zal ook *moreel wangedrag* bij de verzekerden optreden. De vraag is - en dat is de kern van de taak - hoe de Wegenwacht beide verschijnselen terug kan dringen. De context is een problematische, omdat het voortbestaan van de Wegenwacht in het geding kan komen.

Overigens speelt in deze context ook mee dat auto's (en autobanden) kwalitatief steeds beter worden en dat pech langs de weg steeds minder voorkomt. Daardoor vormt een steeds groter percentage automobilisten een goed risico en deze verzekeren zich daarom niet of niet meer tegen 'pech langs de weg'. Tenslotte zijn er enkele bedrijven op de markt gekomen, die

” Verontwaardiging oproepen kan motiverend werken

een vergelijkbare dienstverlening aanbieden. De Wegenwacht is daarom al lang geen monopolist meer. De toekomst is om allerlei redenen zonder meer onzeker en dus problematisch voor de Wegenwacht. Het is aan de leerlingen om na te denken over oplossingen. Omdat deze

Kader 2: Taak bij context verzekeren tegen verkeersboetes

Jullie zijn verzekeringsdeskundigen van deze verzekeringsmaatschappij. Jullie wordt gevraagd de nieuwe verzekering (zie kader 1) tegen het licht te houden en dit nieuwe product te beoordelen. Kernvraag is wat de sterke en zwakke punten van deze verzekering zijn en of - alles afwegende - het zinvol is deze verzekering aan te bieden aan een breed publiek.

Bekijk de verzekering vanuit het perspectief van de verzekeringsmaatschappij.

Sterke en zwakke punten vanuit het perspectief van de verzekeringsmaatschappij:

STERK?	ZWAK?
<i>Innovatief: een dergelijke verzekering bestaat nog niet. Het is dus een gat in de markt en kan wellicht veel winst voor het bedrijf opleveren.</i>	<i>De verzekering trekt uitsluitend mensen aan die veel op de weg zitten of van snelle auto's houden. Andere burgers lopen amper snelheidsbekeuringen op. Dat betekent dat er een hoge premie gevraagd zal worden en die premie loopt verder op als de relatief goede risico's menen het ook wel zonder deze verzekering te kunnen stellen (averechte selectie).</i>
<i>Voor mensen die beroepshalve veel op weg zitten (taxichauffeurs, handelsreizigers, vrachtwagenchauffeurs) is het een handig product. Datzelfde geldt voor burgers die het prettig vinden 'sportief' te rijden of van snelle auto's houden en die wel eens 'een verkeersvergissing' maken.</i>	<i>Eenmaal verzekerd hoeven vooral beroepschauffeurs en hardrijders zich veel minder zorgen te maken over boetes. Die worden toch betaald door de verzekeringsmaatschappij. Het zet chauffeurs aan tot roekeloos en dus onveilig verkeersgedrag (moreel wangedrag).</i>
	<i>Omdat de verzekering chauffeurs stimuleert tot het maken van verkeersovertredingen, komt er veel negatieve aandacht vanuit de samenleving en levert het product de verzekeringsmaatschappij negatieve publiciteit en reputatieschade op.</i>
	<i>Het product leidt tot nogal wat negatieve externe effecten: gevaarlijke situaties op de weg, verkeersongelukken en dito ziekenhuisopnames, meer handhavingskosten voor de politie, milieuschade als gevolg van extra CO₂-uitstoot, et cetera. Ook dit kan leiden tot negatieve publiciteit en reputatieschade.</i>

Tenslotte een aanbeveling/advies uitbrengen: verzekering introduceren of verzekering niet introduceren? *

** NB: de cursieve teksten en een aanbeveling/advies moeten door leerlingen worden bedacht.*

Kader 3: Context Wegenwacht met bijbehorende vragen

De Wegenwacht op zijn retour

De Wegenwacht (onderdeel van de ANWB) is een bedrijf dat gestrande automobilisten helpt wanneer ze onderweg of voor de deur pech hebben gekregen met hun auto. Na een telefoontje is een monteur binnen ongeveer een half uur ter plaatse om een autostoring te repareren. Meestal repareert de Wegenwacht een lekke band of lost het startproblemen van een auto op. Voor leden van de ANWB betekent dit zekerheid. Ze hoeven niet bang te zijn dat ze uren op een vluchtstrook staan of niet naar hun werk kunnen. Met een uurtje vertraging kunnen ze meestal weer verder. Bovendien is de reparatie gratis: er is immers al verzekeringspremie betaald.

De premie die een ANWB lid jaarlijks moet betalen bedraagt in 2020 overigens ongeveer € 125. De premie bedroeg 12 jaar geleden slechts € 60. De premie is dus met meer dan 100% gestegen in 12 jaar tijd. Het aantal ANWB leden is in de afgelopen 10 jaar met ongeveer 25% gedaald tot iets minder dan 3.000.000. Nu worden auto's de laatste jaren steeds kwalitatief beter, waardoor je zelden autopech hebt. Voor veel automobilisten betekent dit dat ze hun lidmaatschap van de ANWB opzeggen of niet verlengen. De toekomst van de Wegenwacht is daardoor nogal onzeker.

1. Leg uit op welke manier averechtse selectie een rol kan spelen in de situatie van de Wegenwacht.
2. Op welke manieren kan het probleem van averechtse selectie bij de Wegenwacht worden opgelost? Noem er drie.

Stel dat de overheid besluit dat elke autobezitter in Nederland zich verplicht moet verzekeren tegen kosten die verbonden zijn aan 'pech op de weg' (collectieve dwang). De overheid is namelijk van mening dat het daardoor veiliger wordt in het verkeer. De hoogte van de premie zal dan naar verwachting veranderen.

3. Daalt de premie, blijft de premie gelijk of stijgt de premie? Licht je antwoord toe.
4. De directeur van de Wegenwacht wil moreel wangedrag van ANWB leden terugdringen. Leg uit wat voor vormen van moreel wangedrag kunnen optreden bij de situatie van de Wegenwacht. Noem er drie.
5. Via welke maatregelen kan moreel wangedrag bij de Wegenwacht worden teruggedrongen? Noem er drie.
6. Is de Wegenwacht inderdaad op zijn retour? Wat denk jij? Je kunt bij je antwoord ook andere overwegingen betrekken die in bovenstaande vragen niet aan de orde zijn geweest.

context over een *bekend in zwaar weer verkerend bedrijf* gaat en ook over haar *toekomst*, is het uitdagend voor leerlingen. Kennelijk hebben leerlingen er plezier in zich bezig te houden met dergelijke problematiek en met het voorspellen van de toekomst van een in moeilijkheden verkerend bedrijf.

De taak (2)

Taak twee is veel geslotener dan de eerste en bestaat uit een aantal vragen. Het denken van leerlingen speelt zich voornamelijk af in de lagere orde. Slechts de vraag of de Wegenwacht inderdaad op zijn retour is, vraagt de leerlingen een voorspelling te doen, waardoor er toch een hogere orde vraag aanwezig is. Leerlingen moeten dan namelijk risico's en kansen afwegen (evalueren). Ook hier moeten de leerlingen zich verplaatsen in een rol - de directeur van de Wegenwacht - en ook hier moeten leerlingen hun opgedane kennis toepassen op een product waarbij averechtse selectie en moreel wangedrag een rol spelen. Zie kader 3 voor de context inclusief vragen.

Tenslotte

Uit de twee gepresenteerde contexten/ contextrijke problemen en de uitvoering van de bijbehorende taken door leerlingen komt naar voren dat niet alleen herkenbaarheid en actualiteit van invloed zijn op de motivatie van de leerlingen, maar dat ook verontwaardiging (de ethische dimensie) en drama (een bedrijf in problemen) kunnen helpen om leerlingen uit te dagen om oplossingen te bedenken voor reële vraagstukken. ■

Ruilen over de tijd

Doctor Fact

Een maand geleden ben ik iets vervroegd met pensioen gegaan. In deze rare tijd was voor mij deze beslissing niet moeilijk, want lesgeven op afstand of met een mondkapje of gezichtsscherf lijkt mij verschrikkelijk. Maar afscheid nemen van de school na een betrekking van 36 jaar kon ook niet op de aangekondigde grootse wijze. Geen uitgebreide receptie of laatste avondmaal maar een achternamiddagbiertje in klein comité en een briefje van de rector dat het afscheid is uitgesteld tot begin volgend schooljaar. Twee maanden later volgde nog een briefje dat het helemaal niet meer doorgaat. Van uitstel komt afstel.

Intussen wil mijn vrouw dolgraag terugverhuizen naar Nijmegen. Ruim twintig jaar geleden zijn we naar Zaltbommel getogen voor mijn werk. Nu wil ik haar best ter wille zijn. Maar de prijs valt niet mee. Het is een terugbetaling met een flinke rente. De vraagprijzen van huizen en appartementen zijn daar veel hoger en ik hoor van vrienden dat een bod doen boven de vraagprijs al even gewoon is als in Amsterdam. Je levert je tuin en een ton in om in een stad te mogen wonen.

Ik kom nog met tegenwerpingen. Zaltbommel ligt hartstikke centraal. Het station ligt op een steenworp. Ook de A2 ligt op loopafstand. Als je naar een stadscentrum wilt, ben je binnen een kwartier in den Bosch, en binnen drie kwartier in Utrecht. Bovendien hebben we tijd

genoeg tegenwoordig. De agenda is nagenoeg leeg, op wat afspraken met vrienden en familie na. En in de grote steden heerst het coronavirus, dus waarom wil je daar zo graag wonen? Jij bent toch al zo bang dat je besmet wordt. Als we nog even wachten zullen meer mensen dat inzien. Dan dalen de prijzen van woningen in de steden, en stijgen de prijzen op het platteland. Dat heet marktwerking. En ik denk dat je nu meer vrienden hier hebt dan in Nijmegen. Volgens mij wil jij alleen maar terug naar jouw stad van twintig jaar geleden en terug naar de tijd dat je zelf nog een veertiger was.

Het antwoord komt meteen. Ik ben voor jou naar Zaltbommel verhuisd, omdat jij zo nodig dicht bij je werk wilde wonen. Nu je niet meer werkt mag jij water bij de wijn doen. De rente is laag. Lager kan bijna niet. Dus nieuwe schulden kunnen we gemakkelijk betalen. En ik kijk niet naar het verleden maar naar de toekomst. Als er kleinkinderen komen, wil ik graag in hun nabijheid zijn, corona of niet. En als jij hier per se wilt blijven wonen, dan is dat jouw keuze. Ik vertrek. En ik weet zeker dat twee woningen duurder zijn dan één. Jij, met je prijsmechanisme.

Daar sta ik dan. Discussie gesloten. Maar ik heb nog inspraak in de keuze van het huis of het appartement. En of de ligging me bevalt. Uitstel dus. En van uitstel komt

Lump of Labour Fallacy

Marcel Canoy

In mijn hoedanigheid als vernieuwer van het economieonderwijs geef ik wel eens gastlessen op middelbare scholen. De leerlingen mogen zelf een onderwerp aandragen waarna we interactief aan de slag gaan met de methode.

Mij valt elke keer weer op hoe gemakkelijk het is leerlingen op deze manier te motiveren en welke verrassende onderwerpen en slimme antwoorden ik terugkrijg. Zo was er een vmbo-leerling die wilde weten wat de economische impact was van de verschillen in wapenwet tussen Canada en de Verenigde Staten. Die zag ik even niet aankomen. Een havist die naar verluidt 'nooit zijn mond opendeed', ging los op de afruil tussen milieu en schaalgrootte in de pluimveesector. Ik verzin dit niet hoor.

Een blijvertje is het onderwerp migratie, in allerlei verschijningsvormen. Ik gaf les op een categoriaal gymnasium en zoals vaak kwam de discussie op de notie dat migranten de plek innemen van lokale werknemers. Een mooie gelegenheid om een van de hardnekkigste misverstanden uit de economie te bespreken: de Lump of Labour Fallacy, waarover zo meer. Na afloop gaf de docent besmuikt toe dat hij dit misverstand nog nooit eerder had gehoord. Oké dan.

Misverstand

Ik moest aan dit voorval denken toen ik onlangs te horen kreeg dat meer dan 90% van docenten in een online poll (onder 64 docenten) de definitie

van werkgelegenheid fout hadden (bij een meerkeuzevraag met twee antwoorden). Ook bleek het in twee van de drie gebruikte methodes fout te staan. Oeps. Er is nog veel werk aan de winkel.

Het ophelderen van misverstanden is daarom een kwestie van *frapper toujours*. En de Lump of Labour dan? Er is een linkse variant en een rechtse variant. In de linkse variant gaan mensen eerder met pensioen om 'ruimte te maken' voor jongeren op de arbeidsmarkt. In de rechtse variant verdringen migranten de plekken van de lokale bevolking. Gelukkig is de arbeidsmarkt geen stoelendans. Het inzetten van productieve ouderen of migranten kan net zo goed banen creëren als dat het banen kost. Het blijkt dat deze fallacy heel hardnekkig is. Hoe verleidelijk is het immers te denken dat elke oudere de 'plaats inneemt' van een jongere of werkloze. Ook empirisch is de fallacy duidelijk: Landen met een hoge werkloosheid onder ouderen kennen geen lage werkloosheid onder jongeren en vice versa. En toen vrouwen in Nederland in de zeventiger jaren massaal de arbeidsmarkt betraden werd er geen man werkloos. In de markt is (gegeven de vraag) de hoeveelheid banen afhankelijk van de verhouding tussen arbeidskosten en productiviteit. Zolang die verhouding gunstig uitpakt, hebben werkgevers een prikkel om banen te creëren. Een voorbeeld: stel we verbeteren de arbeidsmarkt voor ouderen, waardoor bedrijven vaker ouderen gaan aannemen. Wat zijn de economische effecten? Minder uitkeringen, een productiviteitsstijging (aannemende dat bedrijven zo slim zijn de meest productieve ouderen te contracteren) en hogere

belastinginkomsten. En het gevolg voor de hoeveelheid werknemers? Dat hangt van veel factoren af, maar is niet per se negatief.

Economiedocenten staan niet alleen. Vooral onder politici is het misverstand erg populair. Voormalig CDA-leider Sybrand Buma laat in het Financieel Dagblad optekenen: 'Het vrije verkeer van arbeid en diensten moet aan banden gelegd worden zodat Nederlandse werknemers niet door Oost-Europeanen verdrongen worden.' Koekoek. En Buma is echt niet de enige. Wilders lanceerde een Polenmeldpunt, Baudet wil de grenzen sluiten en de FNV pleit voor arbeidstijdverkorting om jongeren een kans te geven. Docenten geef politici het goede voorbeeld en trap niet meer in deze valkuil. ■

¹ De methode is van de Stichting Innovatie Economie-Onderwijs (SIEO) die onder leiding van Professor Lans Bovenberg wordt ontwikkeld.

² Dit artikel is geschreven naar aanleiding van een post op Facebook die door de redactie werd opgemerkt. Ongeveer een jaar geleden werd daar een poll aangemaakt in de groep Economie en M&O docenten met de vraag: 'Wat is de definitie van werkgelegenheid?' Optie A: Alle beschikbare arbeidsplaatsen bij de overheid en bedrijven (werkenden + vacatures). Optie B: Alle werkenden bij de overheid en bedrijven. Optie A werd 59 keer gekozen en optie B 5 keer. Hoe kan het dat een zeer ruime meerderheid hier de foute optie kiest? De redactie heeft Marcel gevraagd om hier zijn licht over te laten schijnen.

Marcel Canoy is verbonden aan de Vrije Universiteit Amsterdam en betrokken bij de SIEO.

Heertje en de LWEEO

Lenie Kneppers

Na het overlijden van Professor Heertje (5 april 2020) komen de herinneringen boven aan een aantal schermutselingen tussen Arnold Heertje en de oprichter van de LWEEO, Herman Hartkamp (overleden 8 november 1996). De nieuwe generatie economiedocenten, waarvan velen de lesbrieven van de LWEEO gebruiken, kennen deze geschiedenis waarschijnlijk niet. Interessant daarom, om deze eens op te halen. Ik doe dat met de bundel die Herman op zijn sterfbed (Herman was toen 50 jaar) samenstelde uit zijn beste werk, met de titel: 'Julie zijn nog niet van me af' ¹ en enkele persoonlijke herinneringen.

Om welke schermutselingen ging het (vaak hard) tussen die twee. Herman licht dit toe aan de hand van twee vragen:

1. *Wat is het doel van het economieonderwijs? Gaat het primair om de leerling of om de economische wetenschap? Bereid je de leerling voor op zijn toekomstig functioneren in de samenleving, waarin het economisch aspect een belangrijke rol speelt? Of begin je vanuit de economische wetenschap leerstof te verzamelen, die in een versimpelde vorm aan de leerlingen kan worden aangeboden?* (pagina 13)
2. *Hoe moeten leerlingen economie leren? In de begintijd van het verplichte vak economie was er nog geen vakdidactiek voor het vak ontwikkeld. Het vastgestelde curriculum was (zo verwoordde Herman dit) 'bijeengeharkt door hooggeleerde heren, die meer verstand hadden van economie dan van onderwijs'. Dat had invloed op de didactiek die in de klas*

werd toegepast. De ingewikkelde theorieën moesten begrijpelijk worden gemaakt door vereenvoudigingen die nogal haaks konden staan op de economische werkelijkheid. Daardoor ontstond een soort dressuur, leerlingen werden gemaakt tot papagaaien die prima na konden zeggen wat hun meesters ze hadden voorgezegt. (pagina 13)

Wat was het doel van het economieonderwijs toen het vak verplicht werd ingevoerd met de Mammoetwet in 1968? Heertje verwoordde dat als volgt: *Doel van het economieonderwijs op het vwo is: 'Het denken in veronderstellingen en conclusies toegepast op economische verschijnselen'*. Eerst de theorie, dan de praktijk. Een deductieve aanpak. Eigenlijk is dat, denk ik, nu nog vaak het geval. Na de theorie volgt een voorbeeld. Dit in tegenstelling tot de inductieve aanpak waar er vanuit de praktijk, de context, geleerd wordt.

Petje op, petje af

Herman Hartkamp beschrijft hier de belangenverstrengeling van een aantal auteurs van leerboeken, waaronder Heertje. Zij wisselden vaak van pet: de pet van een lid van een adviescommissie en de pet van auteur. Heertje was door de inspecteur-generaal van het onderwijs, dr. A. de Jong, verzocht op te treden als adviseur van twee commissies die het nieuwe programma economie moesten

voorbereiden, bij de invoering van de Mammoetwet omstreeks 1968. Op de commissies werd door dr. A. de Jong grote druk uitgeoefend onder invloed van zijn adviseur Arnold Heertje (pagina 105 en verder). Het curriculum dat werd samengesteld bestond uit een lijst van onderwerpen die moest worden behandeld. Hoe dat moest gebeuren in de klas kwam niet aan de orde. Omdat Heertje zo nauw betrokken was bij de totstandkoming van het curriculum en de exameneisen, veroverde Heertje de markt met zijn intussen geschreven boek: *'De Kern van de Economie'*. Aangezien er geen alternatief was op dat moment werd de leerboekenmarkt voor een groot deel door Heertje veroverd. Twee auteurs van concurrerende leerboeken werden door Heertje en zijn uitgever aangeklaagd wegens plagiaat. Zij procedeerden tot de Hoge Raad. Zij werden overigens door de Hoge raad in het ongelijk gesteld. Later bleek dat medewerkers en ex-medewerkers (onder andere Schöndorf) dezelfde werkwijze overnamen: zij zorgden ervoor dat zij in commissies terecht kwamen en zo voorkennis hadden bij het schrijven van boeken. Zij hadden hierdoor in de jaren die volgden, een grote invloed op het vak economie. De boeken waren geschreven vanuit wetenschappelijke criteria, niet vanuit onderwijskundige criteria. Het programma werd overladen, er was weinig ruimte voor zelfwerkzaamheid van de leerling en inbreng van de docent. Deze werd gedegradeerd tot de rol van tolk en dresseur. De leerlingen leerden dingen waar ze, in het maatschappelijk leven, niets mee konden doen. Het was een soort minipropeuse. De meeste leerlingen stroomden echter niet door naar een studie economie. Zo was de eerste zin uit mijn (Lenie Kneppers) proefschrift (2007): *'Ik had een negen voor economie op mijn examen, maar ik kan de economische pagina van de krant niet lezen'*. Een uitspraak van iemand die omstreeks 1985 eindexamen vwo deed. Deze zin

Lenie Kneppers is gastdocent vakdidactiek economie aan de Interfacultaire Lerarenopleiding van de Universiteit van Amsterdam en redactielid van Factor D.

(onder andere) leverde mij een hevige botsing op met Heertje...

De Landelijk Werkgroep Economie Onderwijs

In 1974 kwamen enkele verontruste economiedocenten bij elkaar. Zij protesteerden bij de Onderwijsinspectie tegen de indoctrinatie van het economieonderwijs. De kritiek was dat uitsluitend de waarde vrije burgerlijke

Maar de leerboekenmarkt is wel veranderd. Er zijn veel nieuwe auteurs/ uitgevers van economische leerboeken gekomen. Heertje verloor al snel marktaandeel. Dat hij daar niet goed tegen kon bleek uit de telefoontjes naar schoolleiders met de mededeling dat hij/zij een slechte economieleraar in dienst hadden. Die gebruikte immers zijn boek niet. Ook op zijn website werden wel wat klappen uitgedeeld.

” De gezichten van het economieonderwijs

economie werd behandeld en men deed alsof de politieke, normatieve economie niet bestond. Deze groep docenten kwam binnen een jaar met de brochure *'Appels en Peren'* (later het tijdschrift *Appels en Peren*). Daarin werd van het economieonderwijs weinig heel gelaten. De 'jongens' van *Appels en Peren* werden door de tegenstanders neomarxisten genoemd! Daarna is besloten om zelf lesbrieven te gaan schrijven uitgaande van een thema. Uitgegaan werd van een vraagstelling die aansluit bij de huidige en/of toekomstige positie van leerlingen. Niet alleen verschilden de lesbrieven inhoudelijk, ook aan het taalgebruik werd gewerkt. Dat werd gezuiverd van het (quasi) wetenschappelijke jargon, de dieventaal, zoals Herman dat noemde. Daarna werd *'Werkwinkel'* uitgegeven, waarin voorbeelden van lessen waren beschreven. En nog later het blad waar u nu uit leest *'Factor D'*, dat het blad *Appels en Peren* verving. In Hermans tijd hadden de lesbrieven nog niet een grote verandering teweeggebracht in het economieprogramma (van havo en vwo) en in de didactiek. Pas in 2005 kwamen er wijzigingen door het voorstel van de commissie Teulings, vooral in de doelstelling en inhoud van het curriculum van havo en vwo. Ook het voorstel van Herman destijds, voor het wijzigen van de didactiek zoals meer in de vorm van probleemoplossingen en het leren leren (bijvoorbeeld strategieën voor het lezen van economische teksten, ook uit de methode) begint pas veel later op gang te komen.

Als laatste een aantal citaten uit herdenkingen van verschillende kranten bij het overlijden van Heertje. Heertje had vele gezichten!

'Als econoom was hij meer dan zijn schoolboek en columns. Hij was zijn tijd ver vooruit.' zegt Bas Jacobs, hoogleraar aan de Erasmus Universiteit. *'Zijn belangrijkste bijdrage was toch wel het uitdragen van het brede welvaartsbegrip. Veel mensen denken dat welvaart over geld gaat. Arnold legde onvermoeibaar uit dat het om meer ging: natuur, leefomgeving, kwaliteit van de publieke sector.'* (Het Parool, 5 april 2020)

Heertjes verdienste was volgens Arnold Boot, dat hij het belang van het grotere geheel in de economische wetenschap bleef zien. *'Hij had terechte kritiek op de verandering in het economieonderwijs op de middelbare school. In de jaren 90 en 2000 werd alles gebaseerd op prikkels, marktwerking en het individu. Maar Heertje bleef benadrukken dat macro-economisch beleid en de sturende rol van de overheid belangrijk was.'* (De Limburger, 5 april 2020) ■

¹ 1998, *Jullie zijn nog niet van ons af! Een verzameling uit het werk van Herman Hartkamp*. Stichting LWEO, Amsterdam.

COLOFON

Factor D is een kwartaalblad voor het economieonderwijs en zijn didactiek. Factor D wordt uitgegeven in opdracht van de Stichting Ontwikkeling EconomieOnderwijs ten behoeve van economiedocenten, geïnteresseerden en aankomende leraren.

Redactie

Het doel van de Stichting Ontwikkeling EconomieOnderwijs is: 'het zonder winstoogmerk bevorderen van het onderwijs in de economie of andere vakken, op zodanige wijze dat de leerling inzicht krijgt in maatschappelijke vraagstukken, en voorts al hetgeen met een en ander rechtstreeks of zijdelings verband houdt of daartoe bevorderlijk kan zijn, alles in de ruimste zin des woords.'

Binnen het kader van deze doelstelling is de redactie volstrekt onafhankelijk. Dat betekent dat Factor D open staat voor discussiebijdragen, boekbesprekingen, artikelen over lesmateriaal, leerplanontwikkeling, leservaringen, schoolexamenopgaven. Dit alles ten dienste van het economieonderwijs. Daarbij is een actieve bijdrage van de lezer onontbeerlijk.

De redactie bestaat uit:

Quincy Elvira, José Haasakker, Evelien Hoekman, Wim van Kleef, Lenie Kneppers en Rina Schultink

Redactieadres:

Stichting Ontwikkeling EconomieOnderwijs,
Postbus 7466
1007 JL Amsterdam
Tel. 020-6700272
Voor vragen of suggesties:
mail naar redactiefactord@soeo.nl
Voor abonnementen en wijzigingen: mail naar
info@soeo.nl of kijk op www.factor-d.nl

Abonnementen

Abonnementen € 25,- per jaar, studenten € 17,50 per jaar. Abonnementen kunnen elk moment van het jaar ingaan. Na één jaarabonnement zijn opzeggingen mogelijk per kwartaal, uiterlijk één maand vóór het verstrijken van het kwartaal. Opgave of adreswijzigingen via info@soeo.nl of de website www.factor-d.nl

Vormgeving en Zetwerk:

Studio Kraft - Veldhoven
Foto's: Kees van den Nieuwenhof
Druk: Ergon Grafimedia - Eindhoven

ISSN-nummer: 0926-2172.

Copyright: Stichting Ontwikkeling EconomieOnderwijs, 2020. Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de Stichting Ontwikkeling EconomieOnderwijs.

700 exemplaren

uitgave van de
Stichting Ontwikkeling
EconomieOnderwijs